

Абу Мансур ал-Мотуридий сунний эътиқодидаги икки йирик окимлардан бири бўлмиш Мотуридийа окимининг асосчиларидан ҳисобланади. Унинг ҳаёти ҳақида маълумотлар жуда оз. Тўлиқ номи Абу Мансур Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Маҳмуд ал-Ханафий ал-Мотуридий ас-Самарқандийдир. Буюк калом имоми ва фикх олими асли Самарқанднинг Мотурид қишлоғидан (ҳозирги Жонбой туманида жойлашган) бўлиб, унинг таҳаллуси шу қишлоққа нисбатан олингандир. Абу Мансур ал-Мотуридий дастлабки таълимни шу қишлоқда олиб, кейинчалик Мовароуннахрнинг ўша даврдаги диний ва маърифий маркази бўлган Самарқандда давом эттиради.

Ал-Мотуридий яшаган давр Сомонийлар ҳукмронлик қилган даврга тўғри келади. Самарқанд дастлаб бу давлатнинг пойтахти бўлиб, сўнгра IX асрнинг охиридан бошлаб пойтахт Бухорога кўчирилди. Бирок ўша вақтда ҳам Самарқанд Бухоро билан бир қаторда Мовароуннахрнинг иқтисодий-маданий маркази бўлиб қолаверди. Абу Мансур ал-Мотуридий тугилган йили ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. У Самарқандда 944—945 йилда вафот этган ва шаҳар чеккасидаги Чоқардиза деган қабристонга дафн этилган.

Баъни манбаларда унинг Самарқанддаги ал-Айозий мадрасасида таълим олгани қайд этилган. Ал-Мотуридий Абу Бакр Аҳмад ал-Жузжоний, Абу Наср Аҳмад ал-Ийодий, Имом Аъзам мазҳабидаги буюк олим Наср ибн Йахйо ал-Балхий, Муҳаммад ибн ал-Фадл қабиларни ўзининг устози деб билган.

Ал-Мотуридий фикх ва калом масалалари билан кизиқиб, Ханифия мазҳаби олимларидан дарс олиб ўз билимини оширади. Шу вақт давомида кўплаб машҳур фақиҳлар ва муҳаддислар билан мулоқатда бўлган ва мунозаралар қилган. Бутун умри давомида шу соҳага оид асарлар ёзиб қолдиргандир. Маҳмуд ибн Сулаймон ал-Қафавийнинг (вафоти 1582 йил) «Қатоиб ул-аълom ал-ахёр фи табоқот ва машаойих мазаҳаб ан-Нуъмон» («Нуъмон мазҳабида мансуб бўлган таниқли аллома фақиҳлар ва шайхлар ҳақидаги китоб») номи китобида ал-Мотуридий ва унинг асарлари ҳақида айрим маълумотлар берилади. Масалан, қуйидаги асарлари номлари келтирилган: «Қитаби Тавҳид», «Қитаб Мақомат», «Қитаб рад авомил лил адила лил ка-бий» («Қаъбий залолатларининг бошланишини рад қилишга бағишланган китоб»), «Қитаб байон ва ҳум ул-маътазила» («Муътазила гав-голари ва ундан кўркмаслик ҳақидаги китоб баёни»), «Қитаб Таъвилот ал-қуръон» («Қуръон таъвили китоби»).

Лекин Хожи Халифанинг (1609—1659) «Кашф аз-зунун ан-асомил кутуб ва-л-фунун» («Китоб ва фанлар номлари хақидаги шубхаларни бартараф этиш китоби») китобида эътироф этилишича, яна

Абу Мансур ал-Мотуридийнинг «Ма хази аш-шариъа» («Шариат асос-лари сараси»), «Китаб ал-жадал» («Диалектика хақида китоб») каби асарлари ҳам бўлган. Булардан ташқари ал-Мотуридийнинг «Китаб ал-усул» («Диний-таълимот усули китоби») асари ҳам маълум.

Абу Мансур ал-Мотуридийнинг кўп асарлари бизгача етиб келмаган, етиб келганлари ҳам асосан хорижий мамлакатлар кутубхона ва кўлёзма фондларида сақланади.

Ал-Мотуридий ислом оламида жуда нозик ҳисобланган «Китаб Тавҳид» — асари бизнинг давримизга етиб келган ва у 1970 йилда Фатхуллох Хулиф томонидан Байрутда нашр этилган.

У ислом динидаги суннийларнинг тўртта асосий мазхаби асосчиларининг асарларини ўрганиб, фикхга ва каломга оид асар ёзади. Бу ал-Мотуридийнинг «Таъвилот ахл ас-сунна» ёки бошқа бир номи «Таъвилот ал-Куръон» деб номланади. Ал-Мотуридий бу асарида сунний ақидадаги (таъвилда) зид қарашларни рад қилишга ҳаракат қилади ва Абу Ханифанинг қарашларига суянган ҳолда иш қўради. Бу асар Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида сақланади. «Таъвилот»нинг биринчи жилди қоҳирада 1971 йилда Иброҳим Авадайн ва ас-Сайд Авадайнлар томонидан нашр этилган.

Ал-Мотуридийнинг бу биргина асари тарих жараёнида кўп алломалар асарларига асос солган, улар ижодига тўртки бўлган.

Шулардан бири Аловуддин Абу Бакр Муҳаммад ибн Аҳмад ас-Самарқандийнинг шарҳидир. У «Шарҳ таъвилот ахл ас-сунна» деб номланиб, Институт фондида бу асарни иккита нусхаси сақланади.

Шу билан бирга ал-Мотуридий номи остида ёзилган бир неча сохта асарлар ҳам маълумдир. Масалан: «Ҳавоид» (қоидалар), бошқа номи «Панднома», «Китоб ал-Усул», «Шарҳ ал-Фикх ал-Ақбар» асарлари шулар жумласидандир. Бу ал-Мотуридийнинг диний илмлар намояндалари орасида қанчалик машҳур бўлганлигидан далолат беради.

Ал-Мотуридий кўп шогирдлар етиштирди, улар орасида ислом оламига машҳур алломалар: Абу-л-Ҳасан ар-Рустугфаний (вафоти 961), Исҳоқ ибн Муҳаммад ас-Самарқандий ва Абду-л-Карим ал-Паздавий (вафоти 999), Абу Аҳмад ал-Ийодий каби олимлар бор эди. Шогирдлари ўз устозларининг таълимотини давом эттиришганлиги туфайли Ҳанафий мазхабидагилар ичида Мотуридийга оқими вужудга келган.

Абу Мансур ал-Мотуридийнинг замондошлари ҳамда ҳамфикрларидан машҳур фикх олими Абу-л-Қосим Ҳаким ас-Самарқандийни алоҳида кўрсатиб ўтиш лозим. Бу олим Самарқандда тугилиб, бутун умрини шу ерда ўтказган. Фикх ва калом соҳасида машҳур бўлган.

Абу Мансур умри давомида фақиҳлар, муҳаддислар билан мулоқатда бўлган ва мунозаралар олиб борган. У ислом дини Ҳанафий мазҳабини Мовароуннаҳрда тарқатиш ва ўзидан кейинги авлодларга қурсиз етказиш ишига муҳим ҳисса қўшди.

Ал-Мотуридий нафакат фикх, калом илмига оид, балки бошқа фанларга оид асарлар ҳам ёзган деб айтиш мумкин. ЎзР ФАнинг Беруний номидаги Шарқшунослик институти фондида сақланаётган ал-Мотуридийнинг овчиликка оид асари бунга далил бўлади. Бу асарнинг бир кўлёзма нусхаси «Рисола жонвор дорий» («Жонворларга оид рисола») деб номланган бўлиб, унда овчи қушларни боқиш хақида фикр юритилади. Бу асарда овчи

бургутларнинг ҳар хил зотлари, уларнинг ташки қўринишлари, озиклантириш, овга яроклилиги билан бир каторда қўпайтириш, изи ва чатиштириш усуллари каби масалалар ҳақида гап боради.

Ал-Мотуридий ўз даврининг исломий илмлари соҳасида энг етук билим соҳиби ҳисобланиб, мусулмон дунёси олимлари томонидан тан олинган ва ҳозирда ҳам турли диний асарларда зўр эҳтиром билан тилга олинади.

Ал-Мотуридийни улуглаб «Имом ал-Худа» ва «Имом ал-мутакаллимин» (Хидоят йўли имоми ва мутакаллимлар имоми) каби номлар билан ҳам атаганлар.

Мовароуннаҳр — Марказий Осиё халклари турли фалсафий, табиий, аниқ фанлар, адабиёт, санъат соҳаларида дунёга машҳур сий -молар, алломалар билан бирга ислом назарияси, диний илмлар бўйича ал-Мотуридийдек бутун мусулмон оламида ном қозонган олим-ларни ҳам етиштириб чиқардилар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 декабрда қабул қилган қарорига биноан 2000 йилда алломанинг 1130 йиллик таваллуд санаси нишонланди.

Зиётов Ш.Ю.